

Tussen valse bescheidenheid en misplaatste ambities

AUTEUR & FOTOGRAFIE Marco Bontje

Niet alleen grote metropolen, maar ook bescheiden provinciesteden zijn op zoek naar een wervend toekomstperspectief. De verleiding om grootstedelijke ambities te volgen is groot. Een toekomstvisie die van eigen (on)mogelijkheden uitgaat is lastiger, maar realistischer. Alkmaar is zo'n provinciestad die de balans zoekt tussen nuchterheid en ambitie.

In Nederlandse academische en beleidsdebatten over stedelijke ontwikkeling staan de vier grootste steden meestal centraal. Middelgrote

steden, vanuit het arrogante Amsterdamse perspectief al gauw 'de provincie' genoemd, komen er doorgaans bekaaid vanaf. Ten onrechte, want er wonen en werken veel meer Nederlanders dan in de grote steden. Deze steden zijn ook actief hun toekomstperspectief aan het verkennen. Inspiratie vinden ze vaak bij de grote steden, of zelfs bij nog grotere steden in het buitenland, maar het simpelweg kopiëren of 'downsizen' van de groeistrategieën van grote steden is geen verstandige keuze. Des te lastiger wordt het als een provinciestad zich in de schaduw van een grote stad bevindt. Alkmaar is zo'n stad die op zoek is naar een inspirerende toekomstvisie. In 2008 werden daarom in het pro-

Het station van voetbalclub AZ in Alkmaar.

ject Alkmaar 2030 een aantal kleinschalige werkconferenties met deskundigen en een bijeenkomst met alle geïnteresseerde bewoners georganiseerd. Hierbij werd iedereen uitgenodigd die eerder via de projectwebsite zijn of haar visie had gegeven op hoe Alkmaar er over een jaar of twintig uit zou moeten zien.

Na vijftien jaar in grote steden (Amsterdam, Berlijn en Leipzig) te hebben gewoond, belandde ik begin 2008 weer in mijn geboortestad Alkmaar. Dat was toch weer even wennen, hoewel ik de stad in de tussentijd natuurlijk nog wel regelmatig had bezocht. De kans om mee te denken over de toekomst van mijn oude en nieuwe woonplaats liet ik uiteraard niet lopen. Wat volgt is dus enerzijds de kijk van een stedelijke onderzoeker op wat er in een provinciestad wel en niet mogelijk is en anderzijds ook de visie van een persoonlijk betrokkene. Voordat ik inga op de 'case' Alkmaar, die ongetwijfeld herkenbaar zal zijn voor bewoners en beleidsmakers in andere provinciesteden, eerst een algemene beschouwing van een wat verwaarloosd onderzoeksveld: de ontwikkeling van de middelgrote stad.

Recent stedelijk onderzoek in Nederland gaat vooral over de vier grote steden, die als paradigmatische cases worden beschouwd.

'Gewone steden'

In het internationale academische debat over stedelijke dynamiek ligt de nadruk sterk op een select gezelschap van grote internationaal georiënteerde metropolen, die vaak ook nog eens in een beperkt deel van de wereld liggen. Binnen die metropolen krijgen de extremen (rijk vs. arm, kansrijk vs. kansarm, elitewijken vs. probleemwijken, CBDs vs. marginale werkplekken) ook het overgrote deel van de aandacht. Sommige toonaangevende stedelijke onderzoekers hebben hier al eens vanuit verschillende invalshoeken de aandacht op gevestigd. Zo bepleitten Amin en Thrift onderzoek naar en beleid voor 'the ordinary city' waarin een realistisch en compleet beeld van steden wordt geschetst in plaats van een ideaalbeeld van een conflictvrije stad die vooral (of zelfs alleen) voor de stedelijke middenklasse, investeerders en ambitieuze beleidsmakers aantrekkelijk is. Ze wijzen ook op de overheersing van 'paradigmatische steden' in stedelijk onderzoek: alsof alle steden 'global cities' of innovatieve centra of een combinatie van beide zijn. Beauregard haakte hierbij aan in zijn waarschuwing tegen 'academic boosterism': de neiging van veel onderzoekers om hun stad als paradigmatisch neer te zetten en de ontwikkelingen in die stad te generaliseren naar alle steden wereldwijd. Die paradigmatische steden zijn vrijwel altijd 'global cities' of snelgroeiende steden. Robinson maakte een soortgelijk punt, maar dan vanuit een postkoloniaal perspectief. Waarom worden in het internationale stedelijke debat de grootste steden uit 'het Westen' altijd als modern en dynamisch neergezet, en net zo moderne en dynamische steden in de niet-westerse wereld vrijwel uitsluitend als probleemgeval of 'in ontwikkeling'

richting de westerse 'voorbeelden'?

Op een bescheidener niveau lijkt iets soortgelijks te spelen in recent onderzoek naar de Nederlandse stad. Recent onderzoek over Nederlandse steden gaat vooral over de vier grote steden. In zekere zin worden die grote steden ook als paradigmatische cases beschouwd: daar vinden we immers de voor Nederlandse begrippen meest extreme versies van processen als segregatie, polarisatie, gentrificatie en economische herstructurering. Blijkbaar gaat veel Nederlands stedelijk onderzoek ervan uit dat middelgrote steden ofwel een afgezwakte versie van de grootstedelijke trends volgen, ofwel domweg niet interessant genoeg zijn. Ten onrechte, want Nederland is meer een land van middelgrote dan van grote steden, en de ontwikkeling van de meeste middelgrote steden is moeilijk met de grote steden te vergelijken.

Middelgroot in Nederland

Begin 2007 telden de vier grootste Nederlandse steden ruim twee miljoen inwoners. Dat is voor Nederlandse begrippen veel, maar dat betekent dus ook dat ruim veertien miljoen Nederlanders niet in een van die grote steden woonde. Een aanzienlijk deel daarvan woonde in middelgrote steden: ruim drie miljoen in 21 steden met 100.000 tot 250.000 inwoners, en een kleine drie miljoen in 39 gemeenten met 50.000 tot 100.000 inwoners. Bij die laatste categorie zitten wel wat 'twijfelgevallen': landelijke of suburbane gemeenten die na samenvoeging veel inwoners kregen, maar niet stedelijk zijn. Toch is het overgrote deel van die categorie ook 'stad' te noemen.

Een groot deel van deze steden wordt in landelijk beleid nogal eens op één hoop geveegd en 'grote steden' genoemd. Zie bijvoorbeeld het Grotestedenbeleid, waarin intussen maar liefst 31 steden mee mogen draaien. Met de toevoeging van vijf 'new towns', wat in oktober 2008 bekend werd, worden het er zelfs 36. Hoewel in het Grotestedenbeleid de nodige ruimte is voor de specifieke problematiek van individuele steden, is het twijfelachtig of een gemeenschappelijk beleidsprogramma voor steden van zulke uiteenlopende grootte zinvol en effectief is. Voor de veertig Vogelaarwijken geldt eigenlijk iets vergelijkbaars: dit zijn blijkbaar de veertig meest problematische gebieden van Nederland, maar hoeveel aandacht is er voor de wereld van verschil tussen een grotestadswijk en een wijk in een middelgrote stad?

De middelgrote steden zelf zijn ook een erg heterogene groep. Ze verschillen niet alleen in bevolkingsomvang, maar ook in economische betekenis, relatieve ligging en ontwikkelingsgeschiedenis. Veel middelgrote steden bieden veel arbeidsplaatsen en hebben als regionaal centrum diverse verzorgende functies voor omliggende

Geografen, sociologen en planologen moeten hun blikveld verbreden en hun verklaringsmodellen voor stedelijke ontwikkeling minder uitsluitend op 'paradigmatische' metropolen baseren. 'Gewone' steden verdienen veel meer aandacht van onderzoekers dan ze nu krijgen.

Reactie? www.agora-magazine.nl

De binnenstad van Alkmaar.

gemeenten. Je vindt er bijvoorbeeld luxe- en gespecialiseerde winkels, gezondheidszorg, regionale 'governance'-instellingen (provincie, Kamer van Koophandel, waterschap et cetera), hoger onderwijs en topsport-complexen. Maar er zijn ook middelgrote steden waarin vooral de woonfunctie overheerst. Dit geldt bijvoorbeeld voor veel van de vroegere groeikernen, vooral als die 'uit het niets' of rondom een dorp zijn gebouwd.

De relatieve ligging van de middelgrote steden varieert van in de schaduw van de grote steden (Randstad of daar tegenaan), regionaal centrum in de intermediaire zone (de Brabantse en Gelderse steden) en regionaal centrum in de periferie (Noord-Nederland en Limburg). Die ligging heeft gevolgen voor de huidige én de verwachte toekomstige ontwikkeling. In de Randstad en de intermediaire zone kunnen de meeste steden nog groei of minimaal stabilisatie van inwoners en economie verwachten, maar in de periferie is krimp al realiteit of zal dat heel snel worden. Aan de andere kant zijn middelgrote steden in de Randstad vaak niet groot genoeg om 'op eigen benen te staan' als centrum van een stadsregio, terwijl perifere centra juist wel vaak een regio domineren. De ontwikkelingsgeschiedenis tot slot loopt uiteen van eeuwenoude steden waarvan de geschiedenis soms zelfs teruggaat tot de Romeinse tijd, tot steden die pas in de twintigste eeuw zijn ontstaan.

Ondanks deze enorme variatie, die het moeilijk maakt de Nederlandse middelgrote steden als één samenhangende categorie te beschouwen, hebben deze steden toch ook het nodige gemeen. Ze zijn zonder uitzondering ambitieus en willen groeien, in kwantitatieve en kwalitatieve zin. Dit lukt lang niet overal en waarschijnlijk op steeds minder plekken. De laatste bevolkingsprognoses van het Centraal Bureau voor de Statistiek geven aan dat een steeds groter deel van Nederland, inclusief veel middelgrote steden, zich de komende decennia zal moeten instellen op stagnatie of krimp. Ook voor het steeds selectere gezelschap van steden dat nog wel op groei mag rekenen wordt het steeds lastiger om die mogelijke groei te realiseren. Na een serie forse uitbreidingen met naoorlogse flatwijken, woonerven en Vinex-wijken raakt op steeds meer plekken de uitbreidingsruimte op. 'Dan maar de lucht in' is vooral voor de kleinere middelgrote steden ook geen aantrekkelijke optie, omdat hoogbouw daar niet goed in het stadsbeeld past en door weinig bewoners gewaardeerd zou worden. Aan de bescheiden bevolkingsomvang zitten voor veel voorzieningen ook beperkingen vast: voor gespecialiseerde winkels, gezondheidszorg op hoog niveau en hoger onderwijs is er in de stad en regio vaak te weinig 'kritische massa'.

Kortom, in de middelgrote steden, die misschien niet het meest tot de verbeelding van planners, projectontwikkelaars, media en onderzoekers

spreken, zijn meer uitdagingen voor de toekomst dan je op het eerste gezicht zou denken. Juist omdat er in middelgrote steden minder kan dan in grote, is het opstellen van een wervende maar ook realistische toekomstvisie er moeilijker.

De suggesties van de Alkmaarders liepen sterk uiteen: van 'alles moet anders' tot 'behoud onze stad'.

Alkmaar: toekomst voor een 'gewone' stad

Alkmaar is nu typisch zo'n stad waar je als 'toekomstvisionair' een stevige dobber aan hebt. Een stad met ruim 90.000 inwoners, bijna vijftig banen per honderd inwoners, een hogeschool, goede spoor- en wegverbindingen, een aantrekkelijke historische binnenstad, een regionaal ziekenhuis, groeikern- en Vinex-wijken en een Vogelaarwijk. In een stedenvergelijking staat Alkmaar meestal ergens in de middenmoot: het gaat niet opvallend goed, maar zeker ook niet opvallend slecht. Op sommige terreinen doet de stad het bovengemiddeld goed: het staat bijvoorbeeld goed aangeschreven als winkelstad en heeft een goed aanbod aan topsportfaciliteiten en evenementen – denk aan het recent gehouden Europees Kampioenschap baanwielrennen, schaatsmarathons en de eredivisie- en Europese wedstrijden van voetbalclub AZ. Wellicht zijn dit aanknopingspunten om iets moois op te bouwen. Toch is er ook wel wat zorg voor de toekomst, want een aantal seinen staat op stagnatie of terugval. Zo scoort Alkmaar relatief slecht in groeisectoren als de zakelijke dienstverlening en ICT, zijn er nauwelijks potentiële bouwlocaties meer – de laatste open plekken worden momenteel volgebouwd – en scoort de omliggende regio in nationale sociaaleconomische vergelijkingen relatief slecht. Daarbij komt de ambigue verhouding met de nabijgelegen Noordvleugel van de Randstad. Alkmaarders profiteren enerzijds van het grootstedelijke banen- en voorzieningenaanbod van de Noordvleugel, maar anderzijds ondermijnt die nabijheid ook de mogelijkheden van de stad om getalenteerde bewoners aan te trekken en vast te houden en om een innovatievere economie op te bouwen.

De gemeente Alkmaar ondernam in 2008 een poging om tot een toekomstvisie voor het jaar 2030 te komen. Die toekomstvisie zou de komende decennia richting moeten geven aan het stedelijke ontwikkelingsbeleid. Alkmaar pakte het volgens de heersende trend aan: zoveel mogelijk participatie van alle betrokkenen en geïnteresseerden. Er werd een website gelanceerd, opvallende posters werden door de hele stad opgehangen en kaarten met de oproep tot inspirerende bijdragen huis aan huis verspreid. Bewoners konden hun visie op de toekomst van hun stad op de kaart zetten of e-mailen. De inzendingen werden na enige – niet al te kritische – selectie op de website gezet en een aantal van de meest opvallende inzendingen werd in het wederom huis aan huis verspreide stadsblad van de gemeente gepubliceerd. Vervolgens werd iedereen die gereageerd had voor een feestelijke bijeenkomst

uitgenodigd. Velen gaven daaraan gehoor, waaronder ondergetekende, maar op de bijeenkomst liepen uiteindelijk meer politici, ambtenaren en lobbyisten rond dan 'onschuldige' bewoners. In kleine groepen werd over stellingen gedebatteerd waarin de hoofdpunten van de voorlopige toekomstvisie samengevat waren. Begin december werd de visie door de gemeenteraad vastgesteld.

Of de gemeente veel opgeschoten is met het participatieproces is nog maar de vraag. Zoals te verwachten, liepen de reacties via internet en briefkaarten enorm uiteen. Van weidse vergezichten tot probleempjes op straathoekniveau, van megalomaan optimisme tot grenzeloos pessimisme, van 'alles moet anders' tot 'behoud onze stad', van concrete meedenksuggesties tot de onvermijdelijke populistische retoriek over veronderstelde kloven tussen politiek en burger. Ook de discussies over dertien toekomstgerichte stellingen tijdens de bijeenkomst, hoe provocerend die stellingen ook geformuleerd waren, leidden niet tot verrassend nieuwe inzichten. Lag dit aan de nuchterheid die Noord-Hollanders eigen is, of is dit toch niet de manier om echte discussies van de grond te krijgen? De uiteindelijke toekomstvisie is dan ook weinig opzienbarend en had grotendeels net zo goed in een willekeurig andere middelgrote stad bedacht kunnen worden. De visie is gebaseerd op drie keuzes: een levendige stad voor jong en oud, een duurzame stad in het groen en de hoofdstad van Noord-Holland-Noord. Alleen de laatste keuze verraadt dat het om Alkmaar gaat. De andere twee zijn ook wel verdedigbaar, maar zullen weinig helpen om de stad een herkenbaar profiel te geven.

Dilemma's

Toch kwamen er in de toekomstdiscussie wel een aantal dilemma's naar voren die we typisch voor een middelgrote stad aan de rand van de Randstad kunnen noemen. Het soort stad dat Alkmaar wil of kan zijn heeft twee dimensies die sterk met elkaar samenhangen: de relatie met de Noordvleugel van de Randstad en de positie als centrumstad van de eigen regio. Een discussiestelling luidde dat Alkmaar het dominante regionale centrum van Noord-Holland-Noord moet worden en de Randstad 'op afstand' moet houden. Een merkwaardige stelling, want Alkmaar is allang het dominante regionale centrum in Noord-Holland-Noord, maar de stad en regio zijn ook intensief verbonden met de Noordvleugel van de Randstad. Vele Alkmaarders pendelen dagelijks naar Amsterdam, Schiphol, de IJmond of Haarlem. In de weekends wordt geregeld 'een dagje Amsterdam' gedaan en in het Amsterdamse nachtleven zijn Alkmaarders en hun regiogenoten ook stamgasten. De bachelor sociale geografie van de Universiteit van Amsterdam werft jaarlijks tweederde van zijn studenten uit Noord-Holland boven het Noordzeekanaal en zal daarin vast niet de enige studie zijn. De stadsregio Alkmaar is in feite een subregio binnen de Metropoolregio Amsterdam, hoewel dat zowel in Alkmaar als in Amsterdam door beleidsmakers en bewoners nog niet zo ervaren wordt. Het afzetten tegen het 'arrogante' Amsterdam is ook in Alkmaar populair, maar is eigenlijk erg kortzichtig.

Deze en soortgelijke stellingen leidden wel tot enige discussie over wat Alkmaar binnen het grotere geheel van de Noordelijke Randstad, waar het dus eigenlijk gewoon bij hoort, nu bijzonder en aantrekkelijk maakt. Alkmaar en omgeving hebben de Noordvleugel genoeg te bieden,

bijvoorbeeld op winkelgebied: de combinatie van het historische centrum en het nieuwe centrum in aanbouw Overstad doet nauwelijks onder voor steden als Haarlem. Ook de Alkmaarse woningmarkt biedt aantrekkelijke perspectieven voor Amsterdammers en Haarlemmers die in eigen stad door stevige koopprijzen en lange wachttijd op de huurmarkt weinig kansen hebben. Een trek naar Alkmaar zou echter wel weer dezelfde nadelige gevolgen kunnen hebben als in de groeikernperiode: een te eenzijdige ontwikkeling als woonstad en nog vollere snelwegen en treinen richting Amsterdam en Schiphol.

Middelgrote steden zijn zonder uitzondering ambitieus en willen groeien, in kwantitatieve en kwalitatieve zin.

Binnen de eigen stadsregio lijkt sprake van toenemende spanning en animositeit tussen vooral Alkmaar en naaste buur Heerhugowaard. Waar Alkmaar in de groeikernperiode van kleine tot middelgrote stad groeide, veranderde Heerhugowaard van dorp naar iets dat het midden houdt tussen suburb en stad. In de jaren negentig deelden Alkmaar, Heerhugowaard en buurgemeente Langedijk een Vinex-taakstelling waarvan Heerhugowaard het grootste deel voor haar rekening nam. In die tijd werd de samenwerking tussen de drie gemeenten intensiever, maar blijkaar was de Vinex-bouwopgave de enige drijfveer, want de samenwerking eindigde toen deze gerealiseerd was. Nu ontpopt Heerhugowaard zich steeds meer als directe concurrent van Alkmaar, vooral op uitgaans- en cultureel gebied. Aan de rand en in het verbouwde centrum zijn recent publiekstrekkingen geopend die Alkmaar jaloezers maken. Waar bijvoorbeeld Alkmaar nog altijd wacht op een succesvol 'mainstream' poppodium, een volwaardige bioscoop en een discotheek, heeft Heerhugowaard dit allemaal in huis. Alkmaar heeft wel een aantal 'niche'-plekken die een mooie aanvulling op de Heerhugowaardse mainstream zouden kunnen zijn, zoals Parkhof (gericht op een breed publiek, maar vooral populair in punkkringen) en Provdaja (arthouse films en theater). Juist deze podia worden nu echter gedwongen in grotere professionelere organisaties op te gaan. Ook een van de weinige broedplaatsen die de stad rijk was, de voormalige kaasfabriek Eyssen, is alweer gesloten: het pand wordt gerenoveerd en krijgt een woonbestemming. Gelukkig is er een nieuwe tijdelijke locatie gevonden, maar het is de vraag voor hoe lang. Het streven naar stedelijke revitalisatie en commercieel succesvolle cultuur is begrijpelijk, maar kan ten koste gaan van spannende cultuur waarmee weinig geld verdiend wordt. Het is de vraag of Alkmaar daar verstandig aan doet. Hoe dan ook is een streven naar regionale complementariteit, om samen een aantrekkelijker aanbod tegenover steden als Amsterdam en Haarlem te bieden, te prefereren boven 'meer van hetzelfde' binnen de eigen regio.

Middelgroot, middelmatig?

In de Alkmaarse discussie passeerde een aantal thema's de revue die specifiek voor deze stad en regio zijn, zoals de verhouding met de

Noordvleugel en het polycentrische karakter van de regio zelf. Ook werden de nodige suggesties gedaan die in vrijwel elke middelgrote stad besproken worden. Zo waren er voorstellen een universitair opleidings- en onderzoeksinstituut voor duurzame energie aan te trekken of op te richten, om het aanwezige sportaanbod te versterken en te koppelen aan specifieke sportmedische faciliteiten en diverse plannen om interessanter te worden op cultuurgebied. Uiteraard ontbraken ook de verwijzingen naar creativiteit als potentiële goudmijn en de daarbij schijnbaar onvermijdelijke broedplaatsen niet. Allemaal mooie ideeën, maar niet genoeg om er tussen die vele Nederlandse middelgrote steden met soortgelijke plannen uit te springen. De vraag is echter of het wel zo nodig is om op te vallen.

Middelgroot is niet per se middelmatig. Pogingen om toch iets meer grotestadstrekjes te krijgen zijn in de meeste middelgrote steden tot mislukken of tegenvallen gedoemd. Niet doen dus, want met middelgroot en provinciaal is helemaal niets mis. De kosmopolieten trek je er als stad niet mee, maar er zijn genoeg andere doelgroepen die zich juist in de middelgrote stad prima thuis voelen. Mensen die wel stedelijk willen wonen, maar niet te massaal. Rustig, ruim en betaalbaar, maar wel van (bijna) alle stedelijke gemakken voorzien: zo kan een toekomstvisie van een middelgrote stad er ook uit zien.

Marco Bontje (m.a.bontje@uva.nl) is onderzoeker en docent aan de Afdeling Geografie, Planologie en Internationale Ontwikkelingsstudies van de Universiteit van Amsterdam en redactieadviseur van AGORA. Van 1996 tot en met 2001 was hij redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

Amin, A. & N. Thrift (1997) The ordinary city. *Transaction of the Institute of British Geographers* 22, 4, 411-429.

Beauregard, R. (2003) City of superlatives. *City & Community* 2, 3, 183-199.

Gemeenteraad Alkmaar (2008) Alkmaar: een stadsvisie. <www.alkmaar.nl/alkmaar2030/> Laatst bezocht 10 januari 2009.

Jansen, J. (2008) Parkhof: de parel van Alkmaar. Een onderzoek naar de stedelijke dynamiek en de positie van alternatieve cultuur in de regio Noord-Kennemerland. Doctoraalscriptie sociale geografie, Universiteit van Amsterdam.

Musterd, S., M. Bontje & W. Ostendorf (2006) The changing role of old and new centres: the case of the Amsterdam region. *Urban Geography* 27, 4, 360-387.

Robinson, J. (2006) *Ordinary cities: between modernity and development*. Londen, New York: Routledge.